

เรื่อง

เหลียวหลังแลหน้า: ยี่สิบปีเศรษฐกิจสังคมไทย

กลุ่มที่ 2

การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย

2.3 การพัฒนาประเทศกับความสมดุลทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมศึกษาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน:
เหลียวหลัง แลหน้า

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อลิศรา ชูชาติ

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ร่วมจัดโดย

มูลนิธิชัยพัฒนา

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

และ

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สารบัญ

หน้า

ความนำ.....	1
เหลี่ยมหลัง ความเป็นมาสิ่งแวดลอมศึกษา	1
การดำเนินงานสิ่งแวดลอมศึกษาในประเทศไทย	5
สิ่งแวดลอมศึกษาในสถานศึกษา.....	5
สิ่งแวดลอมศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา	7
สิ่งแวดลอมศึกษาในการศึกษาตามอัธยาศัย	8
ผลสัมฤทธิ์และอุปสรรคในการดำเนินงานสิ่งแวดลอมศึกษาของประเทศ.....	8
ภาพอนาคตสิ่งแวดลอมศึกษาสู่ความยั่งยืน	11
1. การกำหนดนโยบายและแผนปฏิบัติการ	12
2. การพัฒนาฐานข้อมูลด้านสิ่งแวดลอมของประเทศ	12
3. มีการกำหนดเป้าหมายและจัดลำดับประเด็นสิ่งแวดลอมของประเทศ.....	13
4. การดำเนินงานสิ่งแวดลอมศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกกระบบโรงเรียน และ การศึกษาตามอัธยาศัย.....	13
5. การกำหนดเป้าหมาย หลักการสิ่งแวดลอมศึกษาของประเทศ	14
6. การพัฒนาวิชาชีพด้านสิ่งแวดลอมศึกษา	15
บทสรุป	15
เอกสารอ้างอิง.....	16

สิ่งแวดล้อมศึกษาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน: เหลียวหลัง แลหน้า

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อลิศรา ชูชาติ*

ความนำ

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา คำว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษา” ในประเทศไทยได้ถูกกล่าวอ้างถึง และมีการดำเนินการอย่างกว้างขวาง มีหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาภาคเอกชนที่เข้ามา มีบทบาทและส่วนร่วมในการดำเนินการในเรื่องนี้จำนวนกว่า 100 องค์กร ซึ่งนับเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับการดำเนินการจัดการศึกษาหรือการแก้ปัญหาในเรื่องต่างๆ ของประเทศ อย่างไรก็ตาม จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏจากพฤติกรรมและวิถีชีวิตของประชาชน ทำให้เกิดคำถามว่า ทิศทางการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศของเรานั้นเป็นอย่างไร การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศนั้นบรรลุเป้าหมายในระดับใด สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นที่เข้าใจ เป็นที่ยอมรับ และมีการดำเนินการปฏิบัติจริงจังเพียงใด ข้อบทความนี้กำหนดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับหัวข้อการประชุม คือ เหลียวหลังแลหน้า: ยี่สิบปี เศรษฐกิจสังคมไทย โดยบทความนี้ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วน คือ ในส่วนแรก เหลียวหลังความเป็นมาของสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นการนำเสนอเพื่อเห็นภาพพัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับนานาชาติเพื่อเป็นฐานในการพิจารณาการสถานการณ์สิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศ การกิจและแนวทางการดำเนินการในอนาคต ส่วนที่ 2 การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทย เป็นการนำเสนอภาพการดำเนินการสิ่งแวดล้อม ผลที่เกิดขึ้นและปัญหาการดำเนินงาน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ส่วนที่ 3 คือ ภาพอนาคตสิ่งแวดล้อมศึกษาสู่ความยั่งยืน เป็นการนำเสนอภารกิจที่รออยู่ ที่จำเป็นต้องเร่งดำเนินการหากต้องการภาพความสำเร็จของการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษา

เหลียวหลัง ความเป็นมาสิ่งแวดล้อมศึกษา

หากพิจารณาการดำเนินการและการจัดการศึกษาในอดีตที่ผ่านมา จะพบว่า สิ่งแวดล้อมศึกษานั้น มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน นับตั้งแต่มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มนุษย์ศึกษาธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์มีความสงสัยในธรรมชาติ อยากรู้จักธรรมชาติ ดังนั้นการศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ในช่วงแรก หรือที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษาในระดับต่างๆ ในนานาประเทศ จึงเรียกกันว่า ธรรมชาติศึกษา หรือธรรมชาติวิทยา เพราะเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนอกจาก

* ประจำภาควิชา หลักสูตร การสอน และเทคโนโลยีทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มนุษย์ศึกษาธรรมชาติเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็นแล้ว มนุษย์ยังมีเป้าหมายในการศึกษาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อต้องการเอาชนะเพื่อความอยู่รอด และเพื่อหาหนทางในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ดังนั้น สิ่งแวดล้อมศึกษาในช่วงนี้จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ เพื่อนำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการของตนเอง เป็นยุคที่เรียกว่า *การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม*

ระยะต่อมา ภายหลังจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์เริ่มตระหนักเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อให้มนุษย์รักหวงแหน และช่วยกันดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การศึกษานอกสถานที่จึงเป็นกลวิธีที่ถูกนำมาใช้เพื่อการสร้างความรักและเจตคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้ออกจากจะมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว มนุษย์ควรต้องมีความรักต่อสิ่งแวดล้อมโดยการผ่านประสบการณ์ตรง นั่นคือ ระยะที่ 2 ของการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม หรือเรียกกันว่า *การศึกษาในสิ่งแวดล้อม* จนกระทั่งในช่วงปี 1960 หรือ ปี พ.ศ. 2503 โลกเผชิญปัญหาการเพิ่มจำนวนประชากรโลก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ การปนเปื้อนของพื้นดิน การปนเปื้อนของอากาศ การปนเปื้อนของน้ำ การร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ การขยายตัวภาคอุตสาหกรรม การขยายตัวของเขตเมือง เหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมาก และในช่วงนี้เองที่มนุษย์เริ่มแปลกแยกตัวเองจากธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ ในระยะนี้ จึงได้มีกำหนดเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา ไม่เพียงแต่การศึกษาเพื่อเข้าใจและรักธรรมชาติเท่านั้น แต่การจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องให้เกิดความตระหนักต่อปรากฏการณ์ภาวะวิกฤติที่เกิดกับธรรมชาติ และผลสืบเนื่องจากการสำรวจทางอวกาศ ได้ก่อให้เกิดความหวังใยและตระหนักต่อคุณภาพของสิ่งแวดล้อมเพิ่มยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดทิศทางใหม่ของการจัดการศึกษา จากการจัดการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การศึกษาในสิ่งแวดล้อม สู่การจัดการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการศึกษาในสิ่งแวดล้อม การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งประการหลังได้เป็นเป้าหมายสำคัญของการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษา จนถึงทุกวันนี้

คำสำคัญทั้ง 3 คำ คือ “การจัดการศึกษาในสิ่งแวดล้อม การจัดการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และการจัดการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม” นั้นมีความหมายและบทบาทในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ทั้งนี้ หัวใจสำคัญและเป้าหมายสุดท้ายของการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษา คือ การสร้างคนให้เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมนั้น นอกจากจะเป็นบุคคลที่มีความรักและความหวังใยต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และความเข้าใจความซับซ้อนของระบบสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์สิ่งแวดล้อมกับมิติต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้เองที่สิ่งแวดล้อมศึกษาเริ่มเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน จากการประชุมระดับนานาชาติ ณ กรุงปารีส ที่จัดโดยองค์การยูเนสโก ในหัวข้อเรื่อง การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากไบโอสเฟียอย่างมีเหตุผล (Conservation and Rationale Use of Biosphere) ซึ่งผลจากการประชุมในครั้งนั้นก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวที่สำคัญ คือ

รัฐบาลทั่วโลกได้ก่อตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้น และได้ข้อสรุปที่เป็นข้อคิดสำคัญคือ **มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวออกจากธรรมชาติได้**

ปี พ.ศ. 2513 เป็นครั้งแรกที่มีการจัดการประชุมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับนานาชาติขึ้น ที่เมืองเนวาดา ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยองค์กร International Union for Conservation of Nature and National Resources: IUCN จากการประชุมครั้งนั้นส่งผลต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับนานาชาติ และก่อให้เกิดการประชุมครั้งสำคัญต่าง ๆ ดังนี้

ในปี พ.ศ. 2515 ผลของการประชุมสหประชาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ได้กำหนดให้สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นหัวใจสำคัญของกลยุทธ์ของนานาประเทศในการต่อสู้กับวิกฤติของปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลก

ในปี พ.ศ. 2518 องค์กรยูเนสโกได้จัดการประชุมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ณ เมืองเบลเกรด ผลจากการประชุมในครั้งนี้ได้เกิดเอกสารสำคัญที่เป็นหัวใจของการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กฎบัตรเบลเกรด (Belgrade Charter) ซึ่งได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา และกลายมาเป็นพื้นฐานของการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษามาถึงปัจจุบัน ซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้

สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการที่ทำให้เห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก และเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ และการเมือง ด้วยการให้โอกาสทุกคนพัฒนาความรู้ เจตคติ ทักษะ การรู้จักตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม เพื่อที่จะปกป้องและแก้ไขสิ่งแวดล้อมศึกษาให้ดีขึ้น ตลอดจนรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่เพื่อสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับบุคคลกลุ่มและสังคม

และในที่ประชุมนี้ยังได้ร่วมกันกำหนดหลักการการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งมีอยู่ 5 ประการ คือ (1) การสร้างความตระหนัก (2) การพัฒนาให้มีความรู้ (3) การพัฒนาเจตคติ (4) การพัฒนาทักษะ และ (5) การมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลของแต่ละประเทศได้กำหนดการดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาให้เป็นนโยบายของชาติ

ในปี พ.ศ. 2520 จากการประชุมสหประชาชาติด้านมนุษย์กับการพัฒนา ณ เมืองทปิลิชิ ประเทศสหภาพโซเวียต ที่ประชุมได้กำหนดหลักการพื้นฐานที่เป็นแนวทางการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้น ซึ่งประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งสาระสำคัญของแนวทางการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ได้กำหนดไว้ คือ

สิ่งแวดล้อมศึกษาถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งในและนอกระบบโรงเรียน

การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาควรพิจารณาสิ่งแวดล้อมในองค์รวม ให้ความสนใจต่อความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อม และความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์และทักษะการแก้ปัญหา และการใช้สภาพแวดล้อมที่หลากหลายเพื่อการเรียนรู้

จากเป้าหมาย หลักการ และแนวทางของการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาสะท้อนถึงบทบาทสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษาในการพัฒนาพลเมืองของโลกให้มีคุณภาพ คือ พลเมืองที่มีความรู้ มีความเอื้ออาทร มีกระบวนการคิด และการปฏิบัติเพื่อสิ่งแวดล้อม

ปี พ.ศ. 2523 คำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก จากการรายงานของคณะกรรมการธิการด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ซึ่งรู้จักกันในนามของ Brundtland report และในปี พ.ศ. 2535 ได้เกิดความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างแท้จริงไปทั่วโลก เมื่อที่ประชุมสหประชาชาติ ด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ณ กรุงริโอ เดอจาไนโร ประเทศบราซิล ได้ประกาศแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21: The Rio Declaration on the Environment and Development) ซึ่งได้ถูกกำหนดให้เป็นแนวทางการปฏิบัติสำหรับนานาชาติในการจัดการสิ่งแวดล้อม สารสำคัญจากการประชุมครั้งนี้ คือ การกำหนดบทบาทของสิ่งแวดล้อมศึกษาในฐานะที่เป็นทางออกของการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมในระยะยาว โดยเน้นว่า **เป็นการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน** และในการประชุมครั้งนั้น ผู้แทนรัฐและ องค์กรเอกชนจากกว่า 170 ประเทศทั่วโลก ได้มีเห็นชอบและตกลงร่วมกันที่จะปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งเข้าร่วมลงนามในข้อตกลงดังกล่าว

ปี พ.ศ. 2540 องค์การยูเนสโกได้จัดประชุม เรื่อง การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Education for Sustainability) ณ ประเทศกรีซ มีผู้แทนจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเข้าร่วมการประชุมอีกครั้ง ผลของการประชุมครั้งนั้นได้ตอกย้ำให้รัฐบาลทั่วโลกเห็นความสำคัญและ ความจำเป็นเร่งด่วนของการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยระบุไว้ว่า “...การให้การศึกษาและการสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณชนที่เหมาะสมควรถือเป็นหนึ่งในเสาหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน” ดังนั้นในช่วงระยะเวลาต่อจากนั้น มีหลายประเทศที่เลือกใช้ คำว่า “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Education for Sustainability)” และจากการประชุมสหประชาชาติ ด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2545 ณ กรุงโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ ที่ประชุมได้ตกลงร่วมกันที่จะบูรณาการการพัฒนาที่ยั่งยืนสู่ระบบการศึกษาทุกระดับเพื่อส่งเสริมการศึกษาในฐานะที่เป็นกลไกหลักของการเปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งได้ย้ำถึงความสำคัญของแผนปฏิบัติการ 21 และได้ประกาศแผนปฏิบัติการ Rio+10 โดยให้เน้นระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548-2558 **เป็นทศวรรษแห่งการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม (Decade of Environmental Learning)** โดยเน้นความสำคัญของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับปวงชนทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษา และการศึกษาตามอัธยาศัย

ดังกล่าวข้างต้น ล้วนแล้วแต่ย้ำถึงบทบาทและความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา และความจำเป็นที่ต้องเร่งพัฒนา เราจำเป็นต้องตระหนักว่า บทบาทของสิ่งแวดล้อมศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากการสอนธรรมชาติศึกษาสู่การศึกษาระบบนิเวศ หรือนิเวศวิทยาสู่การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ถือว่าเป็นภารกิจที่สำคัญยิ่งของการพัฒนาและการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมของนานาชาติทั่วโลก

การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย

ประเทศไทยได้ดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษามานาน แต่งานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศนำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา ในส่วนนี้จะกล่าวถึงการจัดการศึกษาสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทยเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก คือการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาและสำหรับประชาชน หรือ การศึกษาตามอัธยาศัย (informal education)

สิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษา

เมื่อกล่าวถึงการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา เรามักคำนึงถึงการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนที่เรียกกันในปัจจุบันว่า การศึกษาขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษา ถ้าย้อนอดีตเราจะพบว่าในหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนในระยะเริ่มต้นปี พ.ศ. 2503 เรามีการจัดรายวิชา เรียกว่า ธรรมชาติวิทยา ในระดับประถมศึกษา ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้หลักสูตรใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2521 วิชาธรรมชาติวิทยาหายไป เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกนำไปสอดแทรกในรายวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตในระดับประถมศึกษา สำหรับระดับมัธยมศึกษา อาจมีสอดแทรกอยู่ในหมวดวิชาสังคมศึกษา และหมวดวิชาวิทยาศาสตร์บ้าง วิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาได้ปรากฏในชื่อนี้เป็นครั้งแรกในหลักสูตรเมื่อมีการปรับปรุงหลักสูตรในช่วงปี พ.ศ. 2533 ซึ่งวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาได้รับการพัฒนาขึ้น และถูกกำหนดให้เป็นรายวิชาเลือกในหมวดวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ดังนั้นจึงมีการจัดการเรียนการสอนรายวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนที่มีความพร้อม กล่าวคือ ผู้บริหารให้ความสนใจและความสำคัญ หรือมีครูผู้สอนที่สนใจด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า การเปิดรายวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น เป็นการดำเนินการที่สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวในระดับนานาชาติ สำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นเริ่มมีรายวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นการนำเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับนิเวศวิทยาและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่แทรกอยู่ในรายวิชาวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ มารวมไว้ในรายวิชานี้ และที่น่ายินดีในคือ การให้ความสำคัญของรายวิชานี้ กล่าวคือ วิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมได้ถูกกำหนดให้เป็นรายวิชาบังคับของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายทุกคน ทั้งนี้สาระที่ปรากฏในรายวิชา และ วัตถุประสงค์นั้นเป็นไปตามแนวคิดของการสิ่งแวดล้อมศึกษา อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการประกาศใช้หลักสูตรสถานศึกษาฉบับปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2544 มีการกำหนดสาระการเรียนรู้เป็น 8 กลุ่มสาระ และไม่มีสาระการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมเป็นการเฉพาะ แต่มีข้อกำหนดที่เขียนไว้ใจความสำคัญคือ สำหรับสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นให้บูรณาการในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ตลอดหลักสูตร โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ สังคม และสุขศึกษา โดยผิวเผินดูเหมือนเป็นที่น่ายินดีที่มีข้อกำหนดดังกล่าว เพราะหลักการหนึ่งของสิ่งแวดล้อมศึกษา คือการบูรณาการในรายวิชาต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับทุกศาสตร์ แต่ในทางปฏิบัติ ยังไม่ได้มีการกำหนดแนวทางที่จะช่วยให้ครูทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ และทุกระดับชั้นดำเนินการตามข้อกำหนดดังกล่าว

ประการหนึ่งที่ย้ำกำหนดดังกล่าวยังไม่ได้รับการตอบสนองจากครูผู้สอนในโรงเรียน พบว่า ครูจำนวนไม่น้อยไม่ทราบข้อกำหนดดังกล่าว ครูส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า ควรมีการกำหนดการดำเนินการในเรื่องนี้เป็นนโยบายจากกระทรวงศึกษาธิการให้ชัดเจนมากกว่าการกำหนดโดยใช้เพียงข้อความสั้นๆ ดังกล่าว และครูอีกส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า กระทรวงศึกษาธิการควรกำหนดแนวทางการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับการปฏิบัติงานสอนให้แก่ครูผู้สอนให้ชัดเจน อีกทั้ง การคาดหวังให้ครูผู้สอนแต่ละรายวิชาสามารถดำเนินการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในรายวิชาที่ตนรับผิดชอบ ควบคู่ไปกับการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา และการจัดทำเอกสารการเรียนรู้ขึ้นมาใหม่สำหรับหลักสูตรใหม่นั้นเป็นเรื่องที่ยากสำหรับครูผู้สอนอย่างยิ่ง เนื่องจากการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาเป็นภารกิจใหม่ และครูส่วนใหญ่ไม่ได้รับการเตรียมการเรื่องดังกล่าว ซึ่งทุกโรงเรียนจำเป็นต้องทำภารกิจนี้ให้เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2548 ดังนั้นในระยะ 3 ปีที่ผ่านมา ครูเหมือนว่าการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาถูกชะลอไปโดยปริยาย อีกทั้งความชัดเจนของคณะทำงานที่รับผิดชอบในเรื่องนี้ผู้ที่ดำเนินการในเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงมีผลต่อการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมและจริงจัง ทั้งนี้อาจอธิบายด้วยเหตุผลอย่างน้อย 2 ประการ คือ สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นการบูรณาการ ดังนั้น จึงคาดหวังว่า ผู้รับผิดชอบในการจัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มสาระหลัก 8 กลุ่มสาระ นำที่จะดำเนินการในเรื่องนี้ร่วมด้วย ประการที่ 2 คือ ทุกฝ่ายยังอยู่ในสภาวะการณ์ของการแก้ปัญหาการใช้หลักสูตรใหม่ และมุ่งพัฒนาและผลิตคู่มือแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามสาระการเรียนรู้ของ 8 กลุ่มสาระหลัก ดังนั้น สิ่งแวดล้อมศึกษาจึงอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องรออีกระยะหนึ่ง ทั้งนี้ ด้วยมีความหวังว่า เมื่อสาระการเรียนรู้พื้นฐานได้รับการแก้ไขปัญหาแล้ว เมื่อถึงเวลานั้น คงมีหน่วยงานหรือคณะทำงานที่จะพิจารณาและดำเนินการพัฒนาแนวทางการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในรายวิชาต่างๆ ดังนั้น ในช่วงเวลานี้ อาจมีครูผู้สอนจำนวนหนึ่งที่ยังสนใจ ประกอบกับภูมิหลังประสบการณ์การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา ที่มีพลังในดำเนินการเรื่องนี้

จากภาพความเป็นจริง ก่อนมีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 พบว่า การดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษาตามหลักสูตรนั้นเป็นไปตามความพร้อมของครูผู้สอนของโรงเรียนหรือผู้บริหารเป็นสำคัญ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การจัดการเรียนการสอนในเรื่องนี้ยังไม่ครอบคลุมทุกโรงเรียน อีกทั้งกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาอันเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรนั้น ยังขาดความต่อเนื่องและความยั่งยืน กิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนส่วนใหญ่เกิดขึ้นและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของแต่ละโครงการขององค์กรหรือหน่วยงานที่เข้ามาดำเนินงานในโรงเรียน การเข้าร่วมกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนของนักเรียนยังอยู่ในวงจำกัด กิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปลักษณะเลียนแบบปฏิบัติตามกันอย่างขาดความเข้าใจ อีกทั้งกิจกรรมที่ดำเนินอยู่นั้นยังเป็นไปในรูปแบบเดิมๆ ที่ไม่ก่อให้เกิด จิตสำนึกและการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมที่ส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับบุคคลและกลุ่มบุคคลที่ยั่งยืน และสามารถถ่ายโอนจากปัญหาสิ่งแวดล้อมหนึ่งไปสู่ประเด็นสิ่งแวดล้อมอื่นได้

การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงานต่างๆ ยังอยู่ในวงจำกัด กล่าวคือ การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรเอกชน นั้นมีกลุ่มเป้าหมายคือ เยาวชนในระบบโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งยังขาดการเชื่อมประสานทั้งทางด้านวัตถุประสงค์

ลักษณะของโครงการ กิจกรรม ทั้งนี้เพราะแต่ละโครงการมีรูปแบบเฉพาะ มีเป้าหมายเฉพาะ ต้องการผลการดำเนินงานเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่าง และบ่อยครั้งที่ขาดความยืดหยุ่นกับแนวคิดอื่น ดังนั้นแทนโครงการนั้นจะเป็นการส่งเสริม หรือสนับสนุนก่อให้เกิดความก้าวหน้าของการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาของโรงเรียน ในทางกลับกันก่อให้เกิดการซ้ำซ้อน ความสับสน และการเพิ่มภาระงานทั้งต่อครูผู้สอน ต่อนักเรียน ภาระสำคัญ การดำเนินงานโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงานต่างๆ ยังมีลักษณะของการกระจุกตัวตามฐานที่ตั้งของสำนักงาน หรือในพื้นที่ที่มีปัญหา หรือมีลักษณะเฉพาะ หรือเลือกดำเนินงานกับสถานศึกษาที่มีศักยภาพต่อภาพความสำเร็จของโครงการมากกว่ามุ่งการพัฒนาในระดับรากลึกและการแก้ปัญหา การดำเนินงานของแต่ละหน่วยงานและองค์กรยังมีภาพของการดำเนินงานที่ต่างกันทำ เลือกดำเนินงานเฉพาะเรื่อง เฉพาะปัญหาที่สอดคล้องกับลักษณะงานของหน่วยงานของตนเอง การร่วมมือกันทำงานในลักษณะของการประสานงานเป็นลักษณะชั่วคราว เฉพาะกิจ เฉพาะโครงการ มากกว่าการร่วมมือกันในระยะยาว หรือเป็นการร่วมกันวางแผน และร่วมกันดำเนินงาน การดำเนินกิจกรรม พบว่า การดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนส่วนใหญ่ยังขาดความยั่งยืน กล่าวคือ เมื่อโครงการต่างๆ ที่เข้าไปดำเนินการในโรงเรียนสิ้นสุด ดูเหมือนการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนก็สิ้นสุดตามโครงการไปด้วย และข้อสังเกต คือ การรอคอยโครงการต่อไปและงบประมาณที่จะเข้ามาดำเนินการในโรงเรียน และเมื่อมีโครงการใหม่เข้าไป ดูเหมือนเป็นการเริ่มต้นหลักการและวิธีการดำเนินงานใหม่ที่ขาดความเชื่อมโยงกับโครงการเดิม แต่ก็มีโรงเรียนจำนวนหนึ่งที่สามารถบูรณาการโครงการต่าง ด้านสิ่งแวดล้อมๆ เข้าด้วยกันอย่างมีความหมาย

สิ่งแวดล้อมศึกษาในสถาบันระดับอุดมศึกษา

สำหรับในการดำเนินการสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับอุดมศึกษา เริ่มจากการศึกษาตามหลักสูตร ในอดีตการเรียนวิชาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น นิเวศวิทยา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นรายวิชาสำหรับผู้ที่เลือกเรียนสาขาวิชาสิ่งแวดล้อม แต่ปัจจุบันเป็นที่น่ายินดีที่สถาบันระดับอุดมศึกษาทุกแห่งมีรายวิชาที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมปรากฏในหมวดวิชาการศึกษาทั่วไป เช่น มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม โดยสาระสำคัญเป็นการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สาเหตุ และการป้องกัน และจากการศึกษาหลักสูตรพบว่าบางสถาบัน บางสาขาวิชา กำหนดให้เป็นรายวิชาเหล่านั้นเป็นวิชาบังคับในหมวดวิชาการศึกษาทั่วไป ขณะที่บางสถาบันจัดรายวิชาเหล่านั้นไว้เพื่อเป็นทางเลือกของนิสิต นักศึกษา

ข้อสังเกต ถึงแม้ว่ามีการกำหนดให้มีการเรียนในรายวิชาต่างๆ เหล่านี้ แต่จากการที่ลักษณะของรายวิชาอยู่ในหมวดวิชาการศึกษาทั่วไป เป็นรายวิชาสำหรับนิสิต นักศึกษาทั้งสถาบันที่ต้องเลือกเรียนรายวิชาในหมวดนี้ ซึ่งแต่ละรายวิชามักจะเป็นการเรียนกลุ่มใหญ่ ดังนั้น กิจกรรมการเรียนการสอนมักเป็นการบรรยายประกอบการทำรายงาน ดังนั้นการคาดหวัง 1 รายวิชาที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการสร้างความตระหนักนั้นอาจเป็นไปได้ในระดับพื้นฐานเท่านั้น

อเนกกิจกรรมเสริมหลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษานั้น พบว่า สถาบันอุดมศึกษาเกือบทุกแห่งมีการจัดตั้งชมรมเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในชื่อต่าง ๆ ในทางตรงข้ามสถาบันอุดมศึกษาต้องแสวงหาความช่วยเหลือจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของโครงการ มีหน่วยงานและองค์กรจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนหน่วยงานที่เข้าไปดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน

สิ่งแวดล้อมศึกษาในการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัย คือ การจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนกลุ่มอายุ ทุกอาชีพได้มีความรู้ ความเข้าใจ การกระตุ้นจิตสำนึก การสร้างค่านิยม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ซึ่งการดำเนินการนั้น มักเป็นการสื่อสารมวลชน เช่น สื่อต่าง ๆ ทางวิทยุ โทรทัศน์ เทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือ แผ่นพับ ไปสเตอร์ หรือการจัดกิจกรรมที่ประชาชนทุกหมู่เหล่าสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ เช่น กิจกรรมรณรงค์ต่าง ๆ สำหรับการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น นอกจากหน่วยงานภาครัฐที่มีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่ได้จำกัดเพียงกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเท่านั้นที่มีการดำเนินการในการให้ความรู้ กระตุ้นจิตสำนึก และมุ่งพัฒนาพฤติกรรมที่ลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ยังมีหน่วยงานภาคเอกชน เช่น บริษัท ห้างร้าน และองค์กรพัฒนาเอกชน ที่มีการดำเนินการในเรื่องนี้ พบว่า ประเทศไทยมีองค์กรพัฒนาจำนวนไม่น้อยที่ดำเนินการด้านนี้ ในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัย แต่ละหน่วยงานและองค์กรต่างก็ผลิตเอกสาร การเผยแพร่สารสิ่งแวดล้อมตามประเด็นตามความสนใจ หรือในขอบข่ายงานความรับผิดชอบขององค์กร อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษาภาคนอกระบบการศึกษา และตามอัธยาศัยนั้น สถานการณ์ก็ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ พบว่า ขาดความชัดเจนและ ความต่อเนื่องของทิศทางการดำเนินงาน ตลอดจนความเป็นรูปธรรมของลักษณะของข้อมูล และข่าวสารที่เผยแพร่ไม่ว่าจะด้วยสื่อใดก็ตาม ข้อมูลข่าวสารที่ถูกเผยแพร่ยังอยู่ในขั้นการแนะนำให้รู้จักปัญหา หรือการบอกให้กระทำในเรื่องนั้น เรื่องนี้ การอธิบาย การชี้แจงเหตุผล และผลที่เกิดขึ้น นั้นพบว่ามีน้อย นอกจากนี้ข้อมูลที่นำเสนอเป็นข้อมูลเฉพาะเรื่อง ขาดความเป็นรูปธรรม และความเป็นเหตุเป็นผลที่ประชาชนสามารถนำไปใช้เป็นฐานความคิดในอนาคตต่อประเด็นปัญหาในเรื่องอื่น ๆ ได้ และบ่อยครั้งการดำเนินกิจกรรมเป็นเรื่องเฉพาะฤดูกาล ของเทศกาลมากกว่าความต่อเนื่อง เช่น โครงการรณรงค์ต่าง ๆ ด้านสิ่งแวดล้อมที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมนั้น ก็เป็นปรากฏการณ์ชั่วคราวมากกว่าการปรับเปลี่ยนจิตสำนึก และพฤติกรรมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม การดำเนินกิจกรรมเป็นการรณรงค์มากกว่าการสร้างความรู้ที่ยั่งยืน การพัฒนากระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณของประชาชน และความรับผิดชอบ ในการเป็นชั่วคราวชั่วคราวมากกว่าถาวร และสร้างจิตสำนึกให้กับกลุ่มเป้าหมายได้

ผลสัมฤทธิ์และอุปสรรคในการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศ

ภาพสะท้อนการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษาวิเคราะห์บนพื้นฐานก่อนการใช้หลักสูตรฉบับปัจจุบัน ซึ่งหลักสูตรเดิมมีรายวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาเปิดสอนเป็นวิชาเลือกในหมวดสังคมศึกษานั้น

หมายความว่า การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้นอยู่กับความพร้อมของสถานศึกษา สถานศึกษาใดที่มีครูที่มีความสนใจ หรือมีภูมิหลังทางการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม จึงมีการเปิดสอนรายวิชาดังกล่าว สำหรับในรายวิชาอื่น เช่น วิทยาศาสตร์ นั้น เดิมมีการบรรจุเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา และปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย จนกระทั่งมีการจัดทำหลักสูตรวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและกำหนดเป็นวิชาบังคับสำหรับนักเรียนทุกคน ซึ่งดูเหมือนจะเป็นนิมิตหมายที่ดีที่รัฐและกระทรวงศึกษาธิการเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงมีการกำหนดเป็นรายวิชาบังคับ แต่น่าเสียดายที่การเรียนการสอนยังไม่บรรลุผล ประการหนึ่ง คือ การขาดความพร้อมความพร้อมให้ครูเพื่อดำเนินการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา หรือวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะสถาบันฝึกหัดครูไม่ได้มีการเตรียมครูในเรื่องนี้อย่างครอบคลุม กล่าวคือ มีเพียงบางสถาบันที่มีการเปิดสอนรายวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์และมีเพียงเฉพาะสถาบันเท่านั้นที่กำหนดให้เป็นรายวิชาบังคับ นอกนั้นที่มีการเปิดรายวิชาดังกล่าว แต่เป็นเพียงวิชาเลือกเท่านั้น หรือบางสถาบันมีรายวิชาเหล่านี้ปรากฏแต่ไม่มีการสอน เนื่องจากการตลาดแคลนบุคลากร นอกจากนี้ ยังมีความเข้าใจตลาดเคลื่อนว่า ครูวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะครูชีววิทยาน่าจะสอนวิชานี้ได้เลยโดยไม่ต้องเตรียมการเพิ่มเติม อย่างไรก็ตาม หลังการปรับปรุงรายวิชานี้ได้ไม่นาน ได้มีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานฉบับใหม่ ปี พ.ศ. 2544 มีการกำหนดไว้ให้บูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในรายวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างรายวิชาวิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา และสุขศึกษา ทั้งนี้โดยไม่มีการกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ หรือผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง ดังเช่นกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ ดังนั้นครูจึงขาดแนวทางที่จะบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าสู่รายวิชาต่าง ๆ ตามข้อกำหนดที่ระบุไว้

ด้านกิจกรรมเสริมหลักสูตร ในทำนองเดียวกันกับการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตร กิจกรรมเสริมหลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมไม่ได้เป็นข้อบังคับ การดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่โรงเรียนจำนวนไม่น้อยที่สามารถดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เป็นเพราะความสนใจและความสามารถของบุคลากรของสถานศึกษาเหล่านั้นประการหนึ่ง และอาจเป็นสถานศึกษาที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงาน องค์กรที่เข้าไปดำเนินการในโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง บ่อยครั้งที่พบว่า ภาพงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนเป็นงานที่แปลกแยกจากงาน กิจกรรม และวิถีชีวิตส่วนอื่นๆ ของสังคมนักเรียน

นอกจากนี้พบว่า กิจกรรมเสริมหลักสูตรในโรงเรียน เช่น ชมรมด้านสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน พบว่ากิจกรรมชมรมมักเป็นกิจกรรมที่นักเรียนออกไปปฏิบัติกิจกรรมในชุมชนมากกว่าการดำเนินกิจกรรมภายในโรงเรียน ผลที่เกิดขึ้น คือ นักเรียนจะได้แนวคิดของเป้าหมายของงานสิ่งแวดล้อม คือ การไปแก้ปัญหาให้ผู้อื่น ถึงแม้จะเป็นการร่วมกันทำงานก็ตาม และความเป็นไปได้ที่มองข้ามปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง คือโรงเรียน ศักยภาพที่นักเรียนได้รับการพัฒนา คือ การช่วยเหลือชุมชนอื่น แต่ศักยภาพที่จำเป็นจะต้องได้รับการพัฒนาในทุกคน คือ การช่วยเหลือชุมชนของตนเอง ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่ทำยากกว่าการออกไปช่วยเหลือผู้อื่น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าให้ยกเลิกรูปแบบกิจกรรมเดิม แต่ประเด็น คือ ทำอย่างไรที่ส่งเสริมศักยภาพของนักเรียนให้สามารถพัฒนาชุมชนของตนเองร่วมไปด้วย นอกจากนี้พบว่า แม้ในโรงเรียน

ที่ประสบความสำเร็จด้านกิจกรรมสิ่งแวดล้อมก็ตาม ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนาที่อยู่เฉพาะกลุ่มนักเรียน แกนนำและผู้ที่มีความสนใจเท่านั้น ประเด็นที่ท้าทายต่อไป คือ การดำเนินการที่พัฒนานักเรียนทั้งโรงเรียน ให้เกิดจิตสำนึกและความตระหนัก ในลักษณะเดียวกันกับนักเรียนแกนนำของชมรมกิจกรรม

นอกจากลักษณะกิจกรรมโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ดำเนินในสถานศึกษา เป็นเรื่องเฉพาะกิจ แล้ว พบว่า กิจกรรมสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนเน้นการสร้างสภาพสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนมากกว่าเป็นการใช้ สภาพแวดล้อมนั้นเป็นการส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างจิตสำนึกและค่านิยมด้าน สิ่งแวดล้อมนั้นไม่เพียงแต่การสร้างสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ต้องพยายามให้มีการเชื่อมโยงสู่พฤติกรรมที่ ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

อาจกล่าวได้ว่า การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในระบบต่างๆ ยังขาดภาพที่ชัดเจน กล่าวคือ การ จัดสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษาทุกระดับ รวมทั้งการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาภาคเอกชน ยังเป็นการเรียนการสอนเกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยา และการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในภาพใหญ่ การจัดการศึกษายังเป็นไปในรูปของการบอกปฏิบัติมากกว่าการกระตุ้นให้ คิดและเห็นภาพความเชื่อมโยงของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่องค์กรหรือหน่วยงานนั้นนำมา และการเชื่อมโยงสู่ การพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืนยังเป็นคำกล่าวอ้างที่เลื่อนลอยยังไม่สู่การปฏิบัติ ภาคปฏิบัติของการ จัดการศึกษาเพื่อความยั่งยืนนั้นยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม หน่วยงานที่ปฏิบัติงานสิ่งแวดล้อมยังเน้น การศึกษาตามระบบในสถานศึกษาและเป็นส่วนใหญ่ การจัดการศึกษาหรือการให้ความรู้แก่ประชาชนยังมี น้อยและไม่ต่อเนื่อง และยังไม่สามารถเชื่อมโยงสู่ภาคการปฏิบัติของบุคคลอย่างยั่งยืน

ประเด็นที่เป็นจุดอ่อนต่อภาพความสำเร็จของงานสิ่งแวดล้อมศึกษา คือ การขาดข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม ที่มาจากการวิจัยด้านสภาวะแวดล้อมในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ ข้อมูลที่มีอยู่ค่อนข้างมีขีดจำกัดใน การนำไปใช้ บางครั้งไม่ทันสมัยต่อภาวะเหตุการณ์ที่กำลังเป็นประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งฐานข้อมูลการ วิจัยด้านสภาวะแวดล้อมมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะถูกนำไปใช้ในการสร้างจิตสำนึก ให้นักเรียนมีความ ตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อม และวิธีการปฏิบัติที่เหมาะสมเพื่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนข้อมูลเหล่านี้ จะเป็น ฐานสำคัญที่บุคคลจะนำไปใช้ในการคิดอย่างพินิจพิจารณาที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติของบุคคลที่เป็นฐาน สู่การปฏิบัติ เมื่อการมีฐานข้อมูลเหล่านี้จะเป็นการส่งเสริมการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด ๆ ก็ตาม หรือ กลุ่มเป้าหมายต่างๆ ยังอยู่ในระดับผิวเผิน เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป หรือเป็นสภาวะการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมโลก หรือเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งค่อนข้างห่างไกลจากวิถีปฏิบัติและการเข้าใจหรือตระหนักปัญหา ถึงแม้ เรื่องนั้นจะเป็นประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ตาม

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่ง คือ การขาดกำลังคนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา จากการศึกษาการผลิต บุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา พบว่า ไม่มีการบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับปริญญาตรี การผลิต บุคลากรด้านสิ่งแวดล้อม นั้นเป็นการเตรียมบุคคลเพื่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม โดยที่ยังไม่ได้แนะนำ กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา และการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง

ในระดับบุคคลและองค์กร จะพบว่า การจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาระดับปริญญาโท นั้นมีเพียงสถาบันอุดมศึกษาเพียง 2-3 สถาบันเท่านั้นที่ผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ด้วยสภาพการณ์เช่นนี้ จึงเป็นที่แน่ชัดว่าหน่วยงาน องค์กรภาครัฐและเอกชนทั้งหลาย ย่อมขาดบุคคลที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา การดำเนินงานด้านนี้ จึงเป็นไปตามความสนใจของบุคคลมากกว่าการเป็นวิชาชีพ ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์ทั้งสถาบันที่ผลิตบัณฑิตและผู้สำเร็จการศึกษาในสาขาวิชานี้ ต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกัน คือ การไม่มีอัตราสำหรับวิชาชีพสาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นเหตุจูงใจที่มีผลต่อจำนวนผู้เรียนในสาขาวิชานี้

ปรากฏการณ์นี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า งานสิ่งแวดล้อมยังไม่ได้รับความสำคัญจากภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ และยังไม่ถูกมองว่าเป็นงานหลักงานสิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้นกับบุคคลมากกว่า การกำหนดเป็นนโยบายและแผนงานของหน่วยงานและองค์กร ถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงาน องค์กรที่หลากหลายเข้าไปดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนจำนวนมากไม่น้อยก็ตาม แต่การดำเนินงานยังเป็นรูปของโครงการที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศหรือหน่วยงานการต่าง ๆ เมื่อโครงการสิ้นสุด การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนก็สิ้นสุดตามไปด้วย

ประเทศไทยอาจประสบความสำเร็จในการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อให้บุคคลมีความรัก ความชื่นชม ธรรมชาติ แต่สิ่งแวดล้อมศึกษาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเท่านั้น การมองสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของตนเอง การมองสิ่งแวดล้อมในมิติทางสังคม และเศรษฐกิจยังจำกัดอยู่ในระดับขั้นเริ่มต้น

ภาพโดยรวมของการดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทยยังเป็นลักษณะแยกส่วนต่างดำเนินการตามความสนใจของหน่วยงานหรือองค์กร ขาดความต่อเนื่องและเชื่อมประสานระหว่างองค์กรระหว่างหน่วยงาน ระหว่างโครงการต่าง ๆ การดำเนินงานไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร แม้ว่าได้มีการดำเนินงานมาเกือบ 2 ทศวรรษ จากปัญหาดังกล่าว ประกอบกับผลการประชุม ของสหประชาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้กำหนดให้ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2548-2557 เป็นทศวรรษแห่งการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมศึกษาถูกกำหนดให้เป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว ประเทศไทยจำเป็นต้องดำเนินการในเรื่องใด ซึ่งในส่วนต่อไปเป็นการนำเสนอข้อคิดบางประการเกี่ยวกับภารกิจดังกล่าว

ภาพอนาคตสิ่งแวดล้อมศึกษาสู่ความยั่งยืน

จากทิศทางสิ่งแวดล้อมศึกษาสู่การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือการศึกษาเพื่อความยั่งยืน ประเทศไทยได้เดินทางมาถึงจุดใด ถ้าเทียบการพัฒนางานสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในนานาประเทศ และถ้าประเทศไทยต้องปฏิบัติงานสิ่งแวดล้อมเพื่อความยั่งยืนนั้น สิ่งที่ประเทศจำเป็นต้องเร่งดำเนินการ มีดังนี้

1. การกำหนดนโยบายและแผนปฏิบัติการ

จากการที่ปัจจุบันการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศยังอยู่ในความรับผิดชอบระดับหน่วยงานและองค์กรที่ทำหน้าที่ด้านนี้โดยตรง ซึ่งเป็นภารกิจที่หนักหน่วงสำหรับองค์กรที่จะทำหน้าที่ดูแลสนับสนุน และดำเนินการสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งประเทศตามลำพัง ถึงแม้ว่า หน่วยงานดังกล่าวจะสามารถประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ได้เป็นอย่างดีก็ตาม แต่ถ้าต้องการใช้สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการนำประเทศสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามที่องค์กรนานาชาติ และนานาชาติกำลังเร่งดำเนินการอยู่นั้น รัฐจำเป็นต้องให้ความสำคัญงานสิ่งแวดล้อมศึกษามากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สิ่งที่ต้องดำเนินการประการหนึ่ง การกำหนดงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในแผนการและนโยบายของชาติ แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ศึกษาจะทำหน้าที่ในการประสาน และส่งเสริมความร่วมมือของทุกหน่วยงาน องค์กร ที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเชื่อมโยงของสิ่งแวดล้อมศึกษาในมิติต่างๆ ของการพัฒนา ความครอบคลุมปัญหาสิ่งแวดล้อม และทุกระดับปัญหา

2. การพัฒนาฐานข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ

เพื่อให้การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษามีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย จำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาฐานข้อมูลที่มาจากการวิจัย เป็นตัวเลข ข้อเท็จจริงของสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศ รวมถึงวิถีชีวิตของประชาชนที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ข้อมูลดังกล่าว ต้องทันสมัย ทันเหตุการณ์ อีกทั้งรูปแบบการสื่อสารข้อมูลดังกล่าวต้องช่วยให้ประชาชนเข้าใจ และสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติในวิถีชีวิตของตนเองได้

บ่อยครั้งที่พบ ความตั้งใจดี ความปรารถนาดีในการปฏิบัติเพื่อสิ่งแวดล้อม แต่ปรากฏว่าจากความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง มีผลให้การกระทำนั้นก่อให้เกิดผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษา หรือการปฏิบัติตนในระดับบุคคลและระดับชุมชน เพื่อสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้อง ดังนั้นจำเป็นต้องมีการดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ถูกต้องจะช่วยนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อม

การจัดบริการสนับสนุนการดำเนินการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยการจัดหาข้อมูลที่ทันสมัย ทันเหตุการณ์ สอดคล้องกับสภาพปัญหา มีความจำเป็นและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งความรู้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมมีการเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การสร้างความตระหนักเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งยังไม่เพียงพอต่อการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ หรือการปฏิบัติที่เหมาะสมได้ ถ้าหากความรู้ความเข้าใจไม่เพียงพอ หรือไม่ถูกต้อง

ประเทศที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาทุกประเทศ ไม่ว่าจะมีการดำเนินโครงการสิ่งแวดล้อมในเรื่องใดๆ จะต้องมีการวิจัยรองรับ งานวิจัยที่ให้ข้อความรู้ที่เชื่อมโยงประเด็นสิ่งแวดล้อมนั้นกับพฤติกรรมของบุคคล

3. มีการกำหนดเป้าหมายและจัดลำดับประเด็นสิ่งแวดล้อมของประเทศ

ประสบการณ์จากการวิจัยและการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา พบว่า การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ผ่านมาเป็นการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษายังเกี่ยวข้องกับนิเวศวิทยา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาพกว้าง แต่ไม่ใช่องค์รวมอย่างเต็มที่ การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกเป็นประเด็นสำหรับการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม เช่น ฝนกรด การรั่วของชั้นโอโซน การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ ปัญหาเหล่านี้ เป็นเรื่องที่ค่อนข้างไกลตัวสำหรับคนส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่อาจช่วยให้บุคคลใช้ปัญหาดังกล่าวสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และการเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือการดำเนินการเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่เป็นเรื่องเฉพาะหน้า เมื่อปัญหาลดลงในช่วงเวลาหนึ่ง กิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในเรื่องนั้นก็ลดลง หรือจางหายไป หรือประเด็นความซับซ้อน หรือการไม่เชื่อมประสานกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงานต่างๆ เหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศยังไม่ไปสู่เป้าหมายที่แท้จริง นักเรียน ประชาชนไม่สามารถเชื่อมโยงปัญหานั้นกับวิถีชีวิตปฏิบัติของตนเอง และการมีบทบาทของตนเองในการที่จะช่วยพิทักษ์สิ่งแวดล้อมได้

ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาให้เป็นรูปธรรม มีความต่อเนื่อง มีการประสานความร่วมมือ และก่อให้เกิดพลังอย่างแท้จริง การกำหนดและการจัดลำดับประเด็นสำคัญของสิ่งแวดล้อมของประเทศและของท้องถิ่นที่ต้องการดำเนินการที่เป็นเป้าหมายที่ต้องการแก้ไข นั้นหมายความว่า องค์การบริหารระดับประเทศ และองค์การบริหารระดับท้องถิ่น จำเป็นต้องกำหนดประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ต้องการแก้ไข โดยใช้ฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมทั้งระดับประเทศและระดับที่ได้จากการสำรวจและจากการวิจัยเมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้ว หน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน หรือองค์กรพัฒนาเอกชน จะต้องใช้ประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้เป็นเป้าหมายในการกำหนดแผนการและการดำเนินโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงาน การกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนจะเป็นการส่งเสริมให้เกิดการประสานความร่วมมือประสานกิจกรรมของหน่วยงานต่างๆ ได้ ถ้าดำเนินการได้เช่นนี้ ภาพเป้าหมายของงานน่าจะมีความชัดเจนและเสริมสร้างความเข้มแข็งของผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น

4. การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

สิ่งแวดล้อมศึกษา ต้องไม่กำหนดขอบเขตในการศึกษาระบบเท่านั้น น้ำหนักและบทบาทของการศึกษาระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยต้องมีน้ำหนักและความสำคัญไม่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะเราไม่ได้หวังพึ่งเยาวชนรุ่นใหม่เป็นหลัก แต่การป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จำเป็นที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย หน่วยงานภาครัฐ ภาคอุตสาหกรรม องค์กรชุมชน และประชาชนทุกคน นอกจากนี้ การจัดการศึกษานั้นจะต้องครอบคลุมทั้งระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน จนกระทั่งถึงระดับอุดมศึกษา และอาชีวศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นการศึกษาตลอดชีวิต นอกจากความสำคัญที่ประชาชนทุกกลุ่มอายุจำเป็นต้องมีบทบาทในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมแล้ว เรายังเชื่อว่า ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนจำเป็นต้องได้รับทราบข้อมูลที่เปลี่ยนแปลงเช่นกัน วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่หลายฝ่ายเน้นการสร้างตระหนักรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น ณ สถานการณ์ปัจจุบันนั้นไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมศึกษาจำเป็นต้องมุ่งเน้นการจัดเตรียมการให้ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีความรู้ ความเข้าใจ ได้รับการพัฒนาค่านิยม และทักษะในการที่ปฏิบัติ และดำเนินชีวิตในอันที่จะช่วยป้องกันและดูแลสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมศึกษาจำเป็นต้องเน้นความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสิ่งแวดล้อมที่มีความซับซ้อน

5. การกำหนดเป้าหมาย หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศ

การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศยังเป็นการนำเข้าสู่หลักการดำเนินงาน และเป็นการนำเข้าสู่ที่หลากหลาย ตามยุค ตามสมัย หรือตามประเทศที่เป็นแหล่งทุนของโครงการสิ่งแวดล้อมที่นำมา และบ่อยครั้งที่ขาดความเข้าใจ หรือความชัดเจนของแนวคิดและหลักการดังกล่าวมีผลทำให้การลอกแบบไม่ประสบความสำเร็จ อีกทั้งความเชื่อที่ว่าในการปฏิบัติการหรือการดำเนินงานอาจใช้วิธีการที่หลากหลายได้ จึงทำให้ต่างหน่วยงาน ต่างองค์กรยึดรูปแบบแนวคิดหลักการของตนเอง และไม่ยึดหยุ่นกับหลักการที่โครงการอื่นใช้ ทำให้เกิดความสับสน จนทำให้แนวทางปฏิบัติไม่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม และหลักการสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับศาสตร์อื่นที่มีพัฒนาการ มีความเกี่ยวข้องกัน แต่พบว่า การนำมาใช้ในประเศไทยนั้น ไม่มีการอธิบายให้ผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจ จึงทำให้เหมือนกับขาดการสานต่อและเชื่อมโยง และบ่อยครั้งที่สร้างความสับสนให้แก่ผู้ปฏิบัติ และความที่ไม่ทราบที่มาที่ไป ทำให้ขาดความเชื่อมโยงกันระหว่างกิจกรรมของแต่ละโครงการ

การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาจำเป็นต้องเน้นความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสิ่งแวดล้อมที่มีความซับซ้อน สิ่งแวดล้อมศึกษาต้องเป็นสหวิทยาการ เพราะเกี่ยวข้องกับสาขาวิชาที่หลากหลายตั้งแต่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ดังนั้น การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ท้าทาย ไม่ใช่เป็นเพียงการบูรณาการอย่างปราศจากความเข้าใจรากแก่นของสิ่งที่ต้องการบูรณาการ สิ่งแวดล้อมศึกษา การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาไม่ได้เรียนเฉพาะเรื่องฝนกรด การเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของโลก หรือการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ แต่สิ่งแวดล้อมศึกษาถูกกำหนดเข้ามารับผิดชอบภารกิจที่สำคัญยิ่งในการแสวงหาทางเลือกทางการศึกษา หลายประเทศ มีความชัดเจนในการกำหนดวิสัยทัศน์ทางการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน เช่น ประเทศออสเตรเลียได้กำหนดเกี่ยวกับเยาวชนในระบบโรงเรียนไว้ดังนี้

เมื่อนักเรียนสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว นักเรียนควรจะมี ความเข้าใจ ความห่วงใย และพิทักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และมีความรู้ ทักษะในการสนับสนุนการพัฒนานิเวศสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

6. การพัฒนาวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

ปัจจัยของภาพความสำเร็จของการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาประการหนึ่ง คือ บุคลากรที่จะมาทำหน้าที่การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษา ดังนั้น การส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงมีความสำคัญ นับตั้งแต่การผลิตและพัฒนาครูให้มีความรู้ ความเข้าใจ และมีทักษะในการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาได้ ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการและสถาบันฝึกหัดครูจำเป็นต้องพิจารณากระบวนการเตรียมครู นับตั้งแต่ก่อนประจำการและครูประจำการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ให้สามารถดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนได้ ซึ่งโยงถึงการเตรียมครูก่อนประจำการ นอกจากการพัฒนาครูแล้ว การส่งเสริมความก้าวหน้าของครู การศึกษาต่อในระดับสูง เช่น การส่งเสริมทุนการศึกษาในสาขาวิชานี้ การส่งเสริมงบประมาณการวิจัย หรือการยกย่องครูที่มีผลงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ต่อเนื่องเป็นต้น เหล่านี้ น่าจะเป็นขวัญและกำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานในสายวิชานี้

อนึ่ง นอกจากครูผู้สอนแล้ว ในหน่วยงานและองค์กรอื่นๆ จำเป็นต้องมีผู้ที่มีความรู้ ความสามารถด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะหน่วยงานและองค์กรระดับท้องถิ่น ถ้าต้องการบูรณาการสิ่งแวดล้อมในมิติของการพัฒนาประเทศ บุคลากรทุกฝ่ายจำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อมเช่นกัน เพื่อการวางแผนงานและการดำเนินการ

บทสรุป

ดังกล่าวข้างต้น สิ่งแวดล้อมศึกษาไม่ใช่เพียงแต่การเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ หรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แต่สิ่งแวดล้อมศึกษาเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนมุมมอง วิถีคิด การปฏิบัติของบุคคลเพื่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งนับเป็นสิ่งที่ท้าทายยิ่ง เพราะการที่บุคคลสามารถปฏิบัติตนเพื่อสิ่งแวดล้อมอย่างอัตโนมัติในวิถีชีวิตของตนไม่ใช่เป็นสิ่งที่สัมฤทธิ์ผลได้ในชั่วข้ามคืน การวางแผนการเป็นสิ่งที่สำคัญและเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น สิ่งแวดล้อมศึกษาดังไม่ใช่คำตอบเดียวในการที่จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศของเราต้องอาศัยความเข้าใจและความร่วมมือจากหลายฝ่าย และ ต้องดำเนินการทั้งระบบ การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยต้องสอดคล้องและส่งเสริมกัน ประเทศเราคงไม่สามารถรอเยาวชนรุ่นใหม่ที่จะเติบโตมาดูแล รักษาสิ่งแวดล้อม เยาวชนผู้ตกเป็นเหยื่อของการบริโภคของคนรุ่นปัจจุบัน และต้องเข้ามารับผิดชอบ และแก้ปัญหาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

นโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, สำนักงาน. และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2547. รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม 2547: สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ.

สร้างสรรคไทย, สมาคม. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. "โครงการโรงเรียนสร้างสรรคสิ่งแวดล้อมดีเด่น เจลิมพระเกียรติ." หนังสือนำเสนอผลงาน.

_____ (2547). รายงานการดำเนินงานสมาคมสร้างสรรคไทย 1 เมษายน 2546-31 มีนาคม 2547. เสนอที่ประชุมใหญ่สามัญประจำปี เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2547.

ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2547. การสำรวจข้อมูลพื้นฐานการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย: บทสรุปผู้บริหาร.

_____ (2547)ก. รายงานผลการดำเนินงานประจำปี 2546. (เอกสารอัดสำเนา).

สุวิมล ว่องวานิช อลิศรา ชูชาติ และคณะ. 2539. การสังเคราะห์งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย. รายงานการวิจัย. (เอกสารอัดสำเนา)

อลิศรา ชูชาติ อรรถพล อนันตวรสกุล และลาวัณย์ ตรีเนตร. 2546. รายงานการศึกษามทเรียนจากกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ. ดำเนินการภายใต้โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย (SEET). (เอกสารอัดสำเนา)

อลิศรา ชูชาติ และอรรถพล อนันตวรสกุล. 2547. รายงานการศึกษาลงแวดล้อมศึกษาในครุศึกษา. ดำเนินการภายใต้โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย (SEET). (เอกสารอัดสำเนา)

website

การดำเนินงานของกองทุนสัตว์ป่าโลกสากล สำนักงานประเทศไทย. www.wwfthai.org

การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศต่างๆ อ้างอิงจาก website ดังนี้

ประเทศแคนาดา http://www.ec.gc.ca/sd-dd_consult

<http://www3.gov.ab.ca/env>

<http://www.finance.gov.ab.ca/publications/budget2004/envir>

<http://www.gov.bc.ca/bvprd>

ประเทศเดนมาร์ก <http://www.un.org/esa/agenda21/natinfo/countr/denmark/natur.htm>

<http://www.norden.org/environmental.htm>

ประเทศญี่ปุ่น <http://www.iges.or.jp/en/ee/>

<http://wwwsoc.nii.ac.jp/>

ประเทศสหรัฐอเมริกา http://www.eetap.org/html/environmental_literacy.php

<http://www.sdearthtimes.com/et0569>

ประเทศออสเตรเลีย <http://www.deh.gov.au/education/publications/nap/index.html> [2004, October 13]

องค์การยูเนสโก <http://www.portal.unesco.org/education/esd>

รายงานสรุปผลการประชุมกลุ่มย่อย
ในการสัมมนาวิชาการประจำปี 2547
เรื่อง เหลียวหลังแลหน้า : ยี่สิบปีเศรษฐกิจและสังคมไทย

วันที่ 27-28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547

ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี

๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙ ๙

การสรุปผลการประชุมกลุ่มย่อยได้จัดขึ้นในเช้าวันอาทิตย์ที่ 28 พฤศจิกายน 2547 โดยมีประธานในการสรุปผลการประชุม คือ นายโฆสิต บั่นเปี่ยมราษฎร์ – ประธานกรรมการบริหาร ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) และผู้ร่วมสรุปผลการประชุมจากตัวแทนของกลุ่มย่อยทั้ง 6 กลุ่ม ดังนี้

เรื่องการเปลี่ยนแปลงของคนไทยและสภาพแวดล้อม

- กลุ่ม 1.1** เรื่องการเปลี่ยนแปลงของคนไทย
โดย ดร.อุทัย ดุลยเกษม คณบดีสำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
- กลุ่ม 1.2** เรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางสังคม
โดย ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม
- กลุ่ม 1.3** เรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ
โดย ดร. ฉลองภพ สุสังกร์กาญจน์ ประธานสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

เรื่องการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย

- กลุ่ม 2.1** เรื่องประเทศไทยในสังคมเศรษฐกิจโลก
โดย ดร.ณรงค์ชัย อัครเศรณี ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์สถาบันนโยบายเศรษฐกิจการคลัง
- กลุ่ม 2.2** เรื่องการพัฒนาประเทศในมิติของพื้นที่
โดย ดร.อุทิศ ขาวเขียว ที่ปรึกษาด้านนโยบายและแผนงาน
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
- กลุ่ม 2.3** เรื่องการพัฒนาประเทศไทยกับความสมดุลทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
โดย ศ.ดร.มิ่งสรรพ ขาวสะอาด ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สรุป กลุ่มที่ 1.1 การเปลี่ยนแปลงของคนไทย

โดย

ดร. อุทัย ดุลยเกษม

การเปลี่ยนแปลงของคนไทยใน 20 ปีที่ผ่านมา

•ด้านโครงสร้างประชากร มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ภาพรวม

- อัตราการเกิดและการตายของเด็กทารกลดลง แต่อายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นทำให้ประเทศไทยมีสัดส่วนของประชากรวัยทำงานอายุ 23-45 ปีมาก เป็นโอกาสทองในการใช้ประโยชน์จากแรงงานส่วนนี้ แต่เรายังคงไม่สามารถดึงดูดโอกาสนั้นได้มากนัก ประเด็นที่น่าสนใจ ปัญหาแรงงานต่างด้าว ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนไทย แต่ปัญหาดังกล่าวยังคงเป็นปัญหาแอบแฝงในสังคมไทย

•ด้านสุขภาพ มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ภาพรวม

- การเข้าถึงบริการสุขภาพดีขึ้น การลงทุนทรัพยากรสาธารณสุขดีขึ้น ผลสัมฤทธิ์ระบบสุขภาพ ถือว่าอยู่ในระดับพอใช้ได้เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศใกล้เคียง แต่สุขภาพจิตและพฤติกรรมกรรมการดูแลสุขภาพน่าเป็นห่วง พฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพมีมากขึ้น นอกจากนี้ยังคงมีความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการสุขภาพระหว่างเมืองกับชนบท
- การปฏิรูประบบบริการสุขภาพดีขึ้น
- ได้มีการจัดตั้งกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ
- มีความพยายามที่จะปฏิรูประบบสุขภาพโดยให้ความสำคัญกับสุขภาพะมากกว่าสุขภาพทางกาย และเน้นการส่งเสริมป้องกันมากกว่าการรักษา

ประเด็นที่น่าสนใจ:

- มีปรากฏการณ์ที่ไม่คาดฝัน เช่น SARS ไข้หวัดนก ที่ส่งผลต่อสุขภาพคนไทย

•ด้านการศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ภาพรวม

- จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเป็น 7.8 ปี แต่ยังเป็นอัตราเฉลี่ยที่ต่ำกว่าหลายประเทศในภูมิภาค
- จำนวนนักเรียนสายอาชีพศึกษาลดลงซึ่งมีผลต่อการขาดแคลนแรงงานระดับกลาง
- คุณภาพการศึกษาด้อยลงเพราะให้ความสำคัญกับใบปริญญามากกว่าความรู้
- ความสามารถทางคณิต-วิทย์ และภาษาอังกฤษอยู่ในระดับต่ำ
- คนไทยเลือกที่จะเรียนสายสังคมมากกว่าสายวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ทำให้มีการขาดแคลนแรงงานที่มีฝีมือ นอกจากนี้คุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษาลดลง

ประเด็นที่น่าสนใจ:

- IT-Literacy ของคนไทยยังอยู่ในระดับต่ำ

•ด้านศีลธรรมและจิตใจ มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ภาพรวม

- การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในเชิงเนื้อหาสาระมีน้อยมาก
  - สังคมไทยเข้าสู่ลัทธิบริโภคนิยมเต็มขั้น โดยไม่มีการถ่วงดุล ละเลยด้านศีลธรรม และยังขาดผู้กล้าทางศีลธรรมและจริยธรรม
  - คนขาดจิตสำนึกสาธารณะ
  - การให้คุณค่ากับวัตถุมากกว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์
- ประเด็นที่น่าสนใจ*
- บทบาทสถาบันสงฆ์อ่อนแอ
  - บทบาทของสถาบันสงฆ์ในการพัฒนาศีลธรรมมีข้อจำกัด

•ด้านสิทธิ มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ภาพรวม

- สิทธิส่วนบุคคลและชุมชนได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่สิทธิด้านวัฒนธรรมยังมีปัญหาอยู่
  - ประชาชนในบางพื้นที่สูญเสียสิทธิในที่ดินทำกินมากขึ้น
  - สิทธิในการควบคุมระบบสื่อสารกระจุกตัวในกลุ่มคนบางกลุ่ม
  - สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสาธารณะมีข้อจำกัด
- ประเด็นที่น่าสนใจ*
- สิทธิด้านชาติพันธุ์และศาสนาถูกนำมาใช้เพื่อการต่อรองมากขึ้น

=====
การเปลี่ยนแปลงของคนไทยใน 20 ปีข้างหน้า

•ด้านโครงสร้างประชากรและแรงงาน

- อีก 6 ปีข้างหน้าสัดส่วนประชากรวัยทำงานเพิ่มขึ้น หลังจากนั้นจะลดลง
- ประเทศไทยจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ

•ด้านสุขภาพ

ภาพรวม

- สุขภาวะของคนไทยมีแนวโน้มดีขึ้น แต่มีประเด็นท้าทายต่อการบริหารจัดการระบบสาธารณสุขไทยอยู่บางประเด็น เช่น แรงจูงใจระหว่างการรักษาและการป้องกัน การเป็นศูนย์กลางทางด้านสุขภาพ vs. โครงการ 30 บาทย การส่งเสริมการท่องเที่ยวหรือการป้องกันโรค SARS ไข้หวัดนก
  - ข้อท้าทายระหว่าง Public Health Policy และ Healthy Public Policy
- ประเด็นที่น่าสนใจ*
- การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพของประชาสังคม
  - การสร้างความสมดุลระหว่างนโยบายด้านสุขภาพที่ขัดแย้งกัน เช่น การรักษาเมื่อเกิดโรค v.s. การป้องกัน

•ด้านการศึกษา

ภาพรวม

- จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยของคนไทยจะเพิ่มขึ้น
- คุณภาพการศึกษาดีขึ้น
- การศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีแนวโน้มดีขึ้น
- โอกาสและสู่ทางการเรียนรู้ของคนไทยดีขึ้น

ประเด็นที่น่าสนใจ

- มีความเหลื่อมล้ำจากการใช้เทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้

•ด้านศีลธรรมและจิตใจ

ภาพรวม

- ระบบคุณค่า จริยธรรม ศีลธรรมของคนไทยจะไม่ดีขึ้น
  - ระบบศีลธรรมของคนไทยจะพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับระดับปัจเจกบุคคลมากขึ้น
  - คุณค่าด้านวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ยังไม่มีความชัดเจนว่าจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น
- ประเด็นที่น่าสนใจ
- คนไทยยอมรับคุณค่าเรื่องการแข่งขันมากขึ้น

•ด้านสิทธิ

- คนไทยรู้จักสิทธิของตนเองมากขึ้น
- สิทธิอาจนำไปสู่ความขัดแย้ง และนำไปสู่ความรุนแรงได้

•ความเสี่ยง

คนไทยจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- 1) ด้านชีวภาพ
- 2) ด้านสิ่งแวดล้อม
- 3) ด้านเทคโนโลยี
- 4) ด้านการเมือง การทหาร
- 5) ด้านกลไกตลาดเสรี เช่น บริษัทข้ามชาติ มีอำนาจมากกว่ารัฐบาล

=====

ข้อเสนอแนะ

- กรอบวิธีการติดตามความเปลี่ยนแปลงของคนไทยในแต่ละช่วงเวลา
- วิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ที่ซับซ้อนซึ่งทำให้คนไทยเปลี่ยนแปลงไป
- คิดหากลไกที่จะทำให้การเปลี่ยนแปลงของคนไทยใน 20 ปีข้างหน้าเป็นไปในลักษณะที่พึงประสงค์

กลุ่มที่ 1.2

การเปลี่ยนแปลง

สภาพแวดล้อมทางสังคม

ศ.หพ.วิจารณ์ พานิช

28 พฤศจิกายน 2547

แนวโน้มสังคมไทยใน 20 ปีข้างหน้า

- โลกาภิวัตน์และการขยายตัวทางเศรษฐกิจกระทบต่อชุมชน
- ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในสังคมเมือง
- ชนชั้นกลางกลายเป็นประชาชนกลุ่มใหญ่ของประเทศ
- ประชาชนใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ (ICT) อย่างกว้างขวาง
- สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เปลี่ยนบริบทของภูมิปัญญาชุมชน
- สวัสดิการสังคมแทนที่บทบาทของปัจเจกและชุมชน

- คนมีแนวโน้มเป็นปัจเจกเพิ่มขึ้น ในอนาคต 20 ปีข้างหน้า
- ต้องมีนวัตกรรมทางสังคม เพื่อเพิ่มการติดต่อสัมพันธ์ของคน

ตัวอย่างนวัตกรรมทางสังคม

- นวัตกรรมการปกครองท้องถิ่น : การเมืองแบบสมาคมระหว่าง ชุมชน+ราชการ+องค์กรปกครองท้องถิ่น
- นวัตกรรมระบบยุติธรรม: ระบบยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมเชิงสมานฉันท์
- นวัตกรรมสื่อ: วิทยุและโทรทัศน์ชุมชน ซึ่งชุมชนเป็นเจ้าของและบริหารจัดการ – ทำเอง+ดูเอง
- นวัตกรรมการมีส่วนร่วม : การรับฟังความเห็น ประชาพิจารณ์ ประชามติ โดยมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ

กระบวนการทัศน์ในนวัตกรรมสังคม

กระบวนการทัศน์เดิม

- รัฐเป็นแกนกลาง
- วิธีแบบทางการ
- สื่อสารทางเดียว
- ขัดแย้งแข่งขัน
- Zero sum
- แนวคิดตายตัว

กระบวนการทัศน์ใหม่

- ชุมชนเป็นแกนกลาง
- วิธีแบบทางการ+ไม่ทางการ
- สื่อสารสองทาง
- ร่วมมือเป็นภาคี
- Positive sum
- ทางเลือกหลากหลาย

ความเป็นไปได้จริง

- มีตัวอย่างจำนวนมากในต่างประเทศ
- เริ่มมีตัวอย่างของความสำเร็จในประเทศไทย
  - การเมืองแบบสมาคมกว่า 500 กรณีศึกษา
  - ยุติธรรมสมานฉันท์ในคดียาเสพติด เด็กและครอบครัว
  - วิทยุชุมชนจำนวนมาก
- มีตัวอย่างในรากฐานทางวัฒนธรรมไทย
  - การเมืองแบบสมาคม: ชุมชนดูแลเมืองฝาย / ป่าชุมชน
  - สันติวิธี: เมตตาและขันติ
  - ยุติธรรมสมานฉันท์/ชุมชน: สภาผู้เฒ่า

เส้นทางสู่นวัตกรรมใหม่

- มีความขัดแย้งในกระบวนการเรียนรู้
  - ชุมชนและองค์กรปกครองท้องถิ่นเผชิญหน้าในการบริการสาธารณะ
  - รัฐดำเนินคดีวิทยุชุมชน / ธุรกิจช่วงชิงคลื่นความถี่
  - เกิดความขัดแย้งรุนแรงในโครงการขนาดใหญ่
- มีความสำเร็จและความล้มเหลว
- ความจำเป็นในการแก้ปัญหาผลักดันให้เกิดความสำเร็จ

ชุมชนกับวาระแห่งชาติ

- รัฐต้องมีความยืดหยุ่น เกื้อหนุนการสร้างคามเข้มแข็งชุมชน
  - ปรับทัศนคติในการยอมรับการเข้าร่วมของประชาชนทุกขั้นตอน
  - อบรมเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ติดต่อกับประชาชน
  - ผลักกฎหมายที่จำเป็นและอุดหนุนทรัพยากร
  - ลดต้นทุนในการเข้าร่วมของประชาชน
  - ไม่อ้างชุมชนเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรม
- ชุมชนต้องเรียนรู้เป็นเครือข่ายและพัฒนาแนวคิดสู่รูปธรรม
- การมีส่วนร่วมสูงสุด คือการผลักดันความคิดของชุมชนเองแก่รัฐ

สรุป กลุ่ม 1.3 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ

บทเรียนจากในอดีต

1. ผลกระทบที่มาจากภายนอกค่อนข้างรุนแรง เช่น วิกฤติการณ์น้ำมัน Plaza Accord วิกฤติเศรษฐกิจ
2. เพราะฉะนั้น การบริหารจัดการความเสี่ยงที่มาจากภายนอกเป็นสิ่งที่สำคัญมาก รวมทั้งการฉกฉวยโอกาส เช่น การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ
3. ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา มีการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการย้ายแรงงานจากภาคเกษตรไปยังภาคอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเป็นหลัก
4. ความสำคัญของการสังเกตเห็นปัญหาแต่เนิ่นๆ โดยเฉพาะอัตราเข้าเรียนในระดับมัธยมต่ำเกินไปในอดีต นำไปสู่การขยายโอกาสการศึกษาระดับมัธยมที่ผ่านมา ช่วยป้องกันการขาดแคลนแรงงานในปัจจุบัน

แนวโน้มในอนาคต

1. เนื่องจากความหลากหลายของระบบเศรษฐกิจ ประเทศไทยน่าจะขยายตัวในระดับปานกลางได้ (5-7 %) ในช่วง 20 ปีข้างหน้า ซึ่งจะทำให้ใกล้เคียงกับเศรษฐกิจของประเทศที่พัฒนาแล้วในเชิงรายได้
2. อย่างไรก็ตาม ยังมีความท้าทายและความเสี่ยงของการพัฒนาในหลายเรื่อง ได้แก่
  - 2.1 ความเสี่ยงที่มาจากต่างประเทศ คือ ความไม่สมดุลในระบบการเงินของโลกที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนอัตราแลกเปลี่ยนในเวลาอันใกล้ รวมทั้งการพัฒนาระบบการเงินของประเทศให้มีความเข้มแข็งเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง
  - 2.2 การเชื่อมโยงกันระหว่างเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ทั้งในระดับภูมิภาค ภูมิภาคและพหุภาคี จะทำให้การแข่งขันรุนแรงมากขึ้น นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบซึ่งกันและกันมากขึ้น เช่น ในเรื่องราคาน้ำมัน เพราะฉะนั้น เศรษฐกิจไทยต้องวางตัวเองให้เหมาะสมคือ หา Niche market สร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรระดับต่างๆ ทั้งภาครัฐ (การบริหารให้มีประสิทธิภาพ) ภาคเอกชน (การสร้างธรรมาภิบาล นวัตกรรม การพัฒนาบุคลากร และการสร้างพันธมิตรทางธุรกิจ) ภาคประชาชน (ระมัดระวังในเรื่องการใช้จ่าย)
3. การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจในอนาคต ภาคเกษตรจะมีแรงงานน้อยลงและมีอายุมากขึ้น คำถามคือ คนที่ออกมาจากภาคเกษตรจะมีแหล่งงานอะไรรองรับ นอกจากนี้ ภาคการเกษตรน่าจะมีมาตรการดูแลให้ครอบครัวเกษตรกรมีความเข้มแข็ง ลูกหลานเกษตรกรอยากที่จะทำงานด้านการเกษตร
4. ความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยเฉพาะในด้านรายได้จะต้องลดลง เพราะจะมีผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจ นโยบายเอื้ออาทรไม่ใช่มาตรการที่ยั่งยืน การหวังพึ่งกลไกตลาดภายใต้โลกาภิวัตน์ (Trickle down) เป็นไปได้ยาก รัฐจึงต้องมีมาตรการทางภาษี แก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง (เช่น แก้กฏหมาย) แต่ต้องทำให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม
5. ต้องดูแลอย่าให้ความขัดแย้งในสังคมที่บานปลาย จนมีผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจได้
6. คุณภาพของการศึกษา ในปัจจุบันมีปัญหาค่อนข้างมากและจะเป็นตัวถ่วงการพัฒนาในอนาคตอย่างแน่นอน
7. เทคโนโลยี จะมาช่วยสาขาเศรษฐกิจไทยที่มีศักยภาพ เช่น อาหาร ยา การท่องเที่ยว แต่ในเวลาเดียวกัน น่าจะเป็นสิ่งที่มากระทบต่อความเป็นอยู่ของคนทั่วไปค่อนข้างมาก เช่น ทำให้คนมีอายุยืนมากขึ้นอันจะมีผลต่อโครงสร้างเศรษฐกิจ ซึ่งการลงทุนในเทคโนโลยีมีน้อยมาก จึงควรลงทุนเพิ่มขึ้นในอนาคต

สรุป

ในช่วง 20-25 ปีที่ผ่านมา มีจุดหักเหเกิดขึ้นเป็นระยะ ในอนาคตก็จะเกิดขึ้นเช่นกัน จึงต้องมีระบบป้องกันที่ดี ต้องออกแบบระบบที่มีความสมดุลระหว่างข้อจำกัดการเมืองกับความเป็นอิสระของหน่วยงานที่มีหน้าที่บริหารจัดการของภาครัฐอื่น เช่น ธนาคารกลางหรือหน่วยงานอื่นๆ ระบบที่ออกแบบจะต้องมีความสามารถในการจัดการกับความเสี่ยงหรือความผันผวนที่จะเกิดขึ้น

สรุปประชุมกลุ่มย่อย 2.1 ประเทศไทยในสังคมเศรษฐกิจโลก

เหยี่ยวหลัง

1. การค้า - คี
2. การลงทุน - พอใช้ได้
3. การเงิน - แย่

แลหน้า

1. รูปแบบความสัมพันธ์ต่างประเทศ - ช่าง
2. ระบบธุรกิจ - ยาก
3. เทคโนโลยี - ลำบาก
4. การบริหารเศรษฐกิจ - จะยิ่งยากกว่าหลายเท่า

รูปแบบความสัมพันธ์ต่างประเทศ - ช่าง

- กรอบการเจรจาหลากหลาย
- ผลประโยชน์กระจุกตัว
- องค์การในการเจรจาไม่พร้อม
- ประชาชนขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมในการเจรจาทางการค้า

ระบบธุรกิจ - ยาก

- การบังคับใช้กฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ
- การปรับปรุงกฎหมายภายในประเทศให้สอดคล้องกับข้อผูกพันระหว่างประเทศ
- การคุ้มครองสิทธินักลงทุนไทยให้เท่าเทียมกับนักลงทุนต่างประเทศ
- ความเกี่ยวข้องระหว่างการผูกขาดทางการเมืองกับการผูกขาดทางธุรกิจ

เทคโนโลยี - ลำบาก

- การขาดแคลนบุคลากรที่มีทักษะ
- นโยบายทางเทคโนโลยีถูกกำหนดโดยบุคคลในวงแคบ
- การขาดความร่วมมือทางด้าน R & D ระหว่างภาคธุรกิจกับสถาบันการศึกษา

การบริหารเศรษฐกิจ - จะยิ่งยากกว่าหลายเท่า

- การก่อการร้าย
- การขาดความถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง

กลุ่มที่ 2 การเปลี่ยนแปลงประเทศไทย
กลุ่มย่อยที่ 2.2 การพัฒนาประเทศในมิติของพื้นที่
 วันที่ 27 พฤศจิกายน 2547 เวลา 13:30 – 17:00 น.
 ณ ห้องมาบตาพุด Ambassador City Jomtien Hotel

แลหลังพัฒนาประเทศในมิติของพื้นที่

1. การพัฒนามิติพื้นที่ของประเทศไทยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาแม้ว่าจะประสบความสำเร็จในบางพื้นที่เช่น BMR และ ESB แต่ก็เกิดความ “ไม่สมดุล” และ “ไม่ยั่งยืน” ทำให้เกิดช่องว่างการพัฒนาระหว่างชนบทและเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

- ช่องว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างของรายได้ชาวเมืองและชาวชนบท และโอกาสการจ้างงานของเมืองที่สูงกว่ามาก
- ช่องว่างการพัฒนาทางสังคม แม้ว่าชาวชนบทจะได้รับการบริการดีกว่าในอดีต แต่ก็ยังมีช่องว่างด้านมาตรฐานและความทั่วถึงของบริการเมื่อเทียบกับเมือง

ช่องว่างดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดการอพยพเข้าสู่เมือง ที่มีแนวโน้มว่าในช่วงทศวรรษหน้า ประเทศไทยจะมีประชากรอาศัยอยู่ในเมืองสูงกว่าชนบท

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวดังกล่าวเป็นไปภายใต้ความอ่อนแอด้านการกำกับควบคุมของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของกลไกการปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่พร้อมที่จะเป็นหน่วยจัดการพัฒนามิติพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ ไม่สามารถบริหารงานตามบทบาทหน้าที่และพรบ.ผังเมืองได้อย่างจริงจังและมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ ด้านบุคลากร ความเอาใจจริงเอาใจของภาครัฐ ฯลฯ

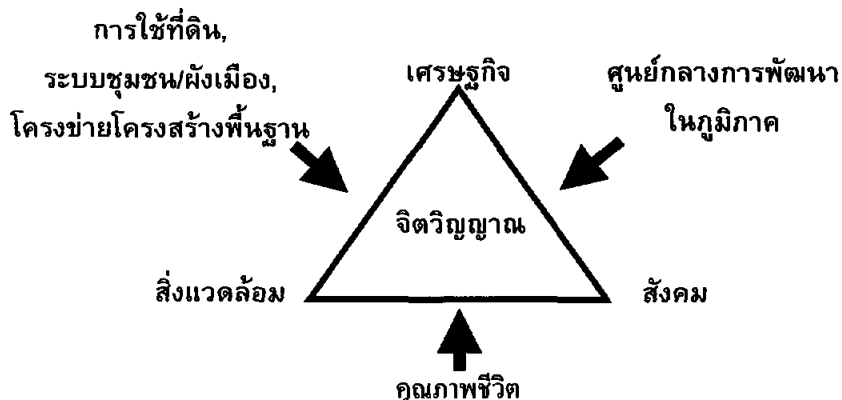
2. แนวโน้มการพัฒนาพื้นที่ในอนาคตที่ต้องขยายแนวทางให้ครอบคลุมและประสานแนวทางการพัฒนาร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านเป็นภาระที่ประเทศไทยต้องเร่งแก้ไขจุดอ่อนความอ่อนแอด้านการกำกับควบคุมตามกฎหมายและความพร้อมด้านต่างๆ ของการบริหารจัดการ ให้เกิดบูรณาการการพัฒนา โดยต้องคำนึงถึงการจตุการพัฒพื้นที่ที่สามารถบูรณาการความคิดของประชาคมทุกระดับให้มีส่วนร่วมแก้ไขจุดอ่อนและความไม่พร้อมที่มีอยู่เดิมเนื่องจากการพัฒนาแต่ภาคเดียวของรัฐเช่นในอดีต

ประเด็นที่ได้จากการระดมความคิด

ประเด็นที่ 1 : สังคมไทยจะพัฒนาประเทศในมิติเชิงพื้นที่ เพื่อให้เกิด *ความสมดุล* และ*ยั่งยืน* ได้หรือไม่ว่างไร

การพัฒนาให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนได้นั้นจะต้องคำนึงถึงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาแบบสมดุล

แนวทางดำเนินการเพื่อให้เกิดความสมดุล:

- กระจายอำนาจและปรับปรุงระบบการตัดสินใจในการพัฒนามิติเชิงพื้นที่ จำเป็นต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม (ในขั้นตอนสำคัญๆ)
- จัดทำระบบฐานข้อมูลและส่งข้อมูลที่จำเป็นให้กับท้องถิ่นเพื่อให้ท้องถิ่นมีข้อมูลในการตัดสินใจชุดเดียวกัน
- มีการประสานงานกันระหว่างภาครัฐและท้องถิ่น สนับสนุนกลไกการบริหารงานของรัฐและส่วนราชการท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพเพื่อสนับสนุนกลไกประชาคมท้องถิ่นให้ขับเคลื่อนการพัฒนาไปได้
- การสร้างองค์ความรู้ด้านการพัฒนาพื้นที่เพื่อให้ประชาชนสามารถระดมความคิดและวางแนวทางรองรับการพัฒนาที่เหมาะสมยั่งยืน
- เพิ่มศักยภาพให้แก่การปกครองส่วนท้องถิ่น อาทิ การสร้างระบบการเก็บภาษีท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะช่วยให้ท้องถิ่นมีงบประมาณเพื่อมาบริหารจัดการด้วยตนเอง (ลดการอุดหนุนจากส่วนกลาง)
- ผลักดันกฎหมายด้านการผังเมืองให้มีประสิทธิผล โดยให้การบริหารพื้นที่ต้องคำนึงถึงการผังเมือง อาทิ การจัดการและการบริหารด้านการจัดการที่ดิน (การจัดรูปที่ดิน)
- การตัดสินใจพัฒนาพื้นที่ (จังหวัด) ตามศักยภาพซึ่งไม่เหมือนกัน เมื่อเลือกให้พื้นที่หนึ่งผลิตในสาขาที่ให้ผลตอบแทนสูงก็ควรจะมีกลไกในการเกลี้ยผลประโยชน์ไปอุดหนุนพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิตต่ำกว่า
- โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ประชาชนที่ได้รับผลกระทบต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเนื้อหาหลักเพื่อมีการเจรจาต่อรองผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ประเด็นที่ 2 : แนวทางการพัฒนาประเทศไทยในมิติเชิงพื้นที่ ให้เป็น ศูนย์กลางการพัฒนาของภูมิภาคในอนาคต ได้อย่างไร

แนวทางการดำเนินการประกอบด้วย:

- เน้นการพัฒนาตามศักยภาพของพื้นที่ แต่พื้นที่ที่ไม่มีศักยภาพควรเน้นการพัฒนาภาคบริการและพัฒนาคน
- การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ควรกลับไปทบทวนโครงการที่ปัจจุบันหยุดชะงักไป ไม่ใช่มองแต่โครงการใหม่ๆ
- ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบการขนส่งแบบรางให้เป็นขนาดมาตรฐานเพื่อเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน
- การเป็นศูนย์กลางภูมิภาคได้นั้น ต้องพัฒนาระบบ Logistics support ควบคู่ไปด้วย อาทิ ระบบซอร์ฟแวร์การขนส่งสินค้าบริเวณท่าเรือ เป็นต้น
- ไม่จำกัดการพัฒนาด้านการค้าเพียงพื้นที่บริเวณชายแดน แต่ควรมองให้กว้างเป็นเรื่องของการค้าระหว่างประเทศ
- ควรมีมาตรการจูงใจให้กับส่วนท้องถิ่นที่สามารถยกสมรรถนะการบริหารด้านการพัฒนาพื้นที่/การผังเมือง ด้วยการส่งเสริมให้เกิดการแข่งขัน และเพิ่มงบประมาณให้เป็นการตอบแทนเมื่อท้องถิ่นนั้นสามารถเพิ่มขีดความสามารถของท้องถิ่นจนประสบความสำเร็จ

ประเด็นที่ 3 : การพัฒนาประเทศไทยในมิติเชิงพื้นที่ เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เป็นอย่างไร

แนวทางการดำเนินการประกอบด้วย:

- แนวทางการดำเนินงานวางผังเมืองไม่ควรมองในมุมแคบเพียงด้านสถาปัตยกรรม (แผนที่/รายละเอียด) แต่ควรมีเป้าหมายด้านคุณภาพชีวิต และการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนเป็นข้อคำนึงหลักในการวางผังเมือง
- เพิ่มการพิจารณามิติการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ (spiritual) ในการพัฒนาเชิงพื้นที่ ไม่ควรมองเพียงมิติด้านเศรษฐกิจและสังคมเท่านั้น แต่มองด้านวัฒนธรรมลักษณะพื้นฐานของท้องถิ่นควบคู่กันไปด้วย
- พิจารณาความเป็นไปได้ของการประสานการพัฒนาพื้นที่ระหว่างกลไกประชาคมระดับชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภายใต้การสนับสนุนของรัฐ
- การวิจัยและพัฒนาในประเทศไทยควรปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ให้สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่และคุณภาพชีวิตเป็นตัวตั้ง โดยอาศัยสถาบันการศึกษา อาทิ มหาวิทยาลัยในท้องถิ่นเป็นแกนในการดำเนินงาน

สรุป ต้องปรับกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนาพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับบทบาทประชาคมท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุน และส่งเสริมด้านวิชาการ เงินทุน ตลอดจนกำกับ ควบคุม การใช้อำนาจกติกา ทั้งนี้รัฐไม่ควรยึดเยี่ยพัฒนาแต่ควรเข้าไปเพียงสนับสนุนการพัฒนาตามความต้องการของชุมชน

ข้อสรุป

การสัมมนาวิชาการ 2547 เหลียวหลังแลหน้า: ยี่สิบปีเศรษฐกิจสังคมไทย
กลุ่มที่ 2.3 การพัฒนาประเทศกับความสมดุลทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อมองไปข้างหน้าแล้วมีความน่าเป็นห่วงยิ่งขึ้น ประเด็นที่น่าเป็นห่วง ได้แก่ ทรัพยากรน้ำ ความเสื่อมโทรมของดิน และมลพิษจากขยะ ซึ่งข้อเสนอของกลุ่ม ประกอบด้วย

1. การใช้นวัตกรรมเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์อย่างเหมาะสม

การใช้นวัตกรรมเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์อย่างเหมาะสม เช่น นวัตกรรมการระดมทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว นวัตกรรมการให้สิทธิการใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้เครื่องมือเพื่อสร้างแรงจูงใจหรือลงโทษ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้น โดยสิ่งเหล่านี้จะช่วยเพิ่มความสามารถในการบริหารจัดการ

2. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการจัดทำนโยบายทุกระดับรวมถึงแผนระดับชุมชน ควรเปิดโอกาสให้มีเวทีที่ทุกฝ่ายสามารถเข้ามามีส่วนร่วม โดยการมีส่วนร่วมควรเริ่มตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับประโยชน์ ดังกรณีตัวอย่างของ โครงการประชารวมใจคืนความสดใสให้คลองแสนแสบ แสดงให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานในการรวมชุมชนทั้งหลายเข้าด้วยกัน และภาครัฐให้การสนับสนุนปัจจัยต่างๆ เพื่อให้โครงการสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

3. การจัดทำฐานข้อมูลและการจัดการความรู้

ในปัจจุบันข้อมูลและองค์ความรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังไม่มีคุณสมบัติและไม่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ดังนั้น ควรมีการพัฒนาฐานข้อมูล ให้มีความชัดเจน ถูกต้อง ทันสมัย และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย รวมถึงการใช้ประโยชน์จากฐานข้อมูลในการกำหนดนโยบาย และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา นอกจากนี้ ควรมีการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง และมีการต่อยอด แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ให้กับผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมีการสนับสนุนในเรื่องศึกษาวิจัยในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะการศึกษาวิจัยระบบนิเวศ และการใช้การวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ของสังคม ตลอดจนต้องมีการใช้สื่อในลักษณะสร้างสรรค์ เพื่อให้ประชาชนรับทราบ มีความรู้ ความเข้าใจในปัญหาสิ่งแวดล้อม

4. การบริหารจัดการแบบบูรณาการ

การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาเป็นแบบแยกส่วน ดังนั้น ควรมีการปรับรูปแบบการบริหารจัดการและวิธีการงบประมาณในลักษณะบูรณาการมากขึ้น โดยให้เป็นไปตามระบบนิเวศหรือลุ่มน้ำ และเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน

บทสรุปปิดการสัมมนาวิชาการประจำปี 2547
โดย นายโฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์

เหลียวหลัง

ในเรื่องของการเหลียวหลังมองเศรษฐกิจสังคมไทยในยี่สิบปีที่ผ่านมา นั้น สามารถกล่าวได้โดยสรุปว่า **หนึ่ง** ปัจจัยภายนอกอันได้แก่ เศรษฐกิจ โรคภัยไข้เจ็บ ดินฟ้าอากาศ ลัทธิบริโภคนิยม และอิทธิพลของสื่อต่างๆ นั้นมีบทบาทและอิทธิพลต่อประเทศมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งบทบาทและอิทธิพลนั้นก็มิทั้งที่ดีและไม่ดี **สอง** ปัจจัยภายใน มีความเด่นชัดอยู่ 2 เรื่องด้วยกัน คือ เรื่องของโครงสร้างอายุ และ เรื่องของระดับของปัจเจกบุคคลที่เพิ่มขึ้น โดยเรื่องของโครงสร้างอายุนั้น พบว่า ประเทศไทยกำลังจะเข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ ดังนั้น การกำหนดนโยบายสาธารณะของประเทศในอนาคตจะต้องคำนึงถึงประเด็นนี้ไว้เป็นสำคัญ สำหรับเรื่องของระดับของปัจเจกบุคคลที่เพิ่มขึ้นนั้น พบว่า หากการที่ระดับปัจเจกบุคคลที่เพิ่มขึ้นจะทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองมีมากขึ้นก็อาจเป็นเรื่องดี แต่หากระดับปัจเจกบุคคลที่เพิ่มขึ้นกลับ นำไปสู่การพึ่งพา ในลักษณะของภาระทางเศรษฐกิจหรือสังคม ก็เป็นสิ่งที่เราควรให้ความสำคัญต่อไป

นอกจากข้อสรุปข้างต้น ที่ประชุมยังพบ **ข้อกังวล 3 ประการ**ด้วยกัน คือ ข้อกังวลเกี่ยวกับปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยข้อกังวลของ **ปัจจัยภายใน**คือ เรื่องของความเข้มแข็งภายในของสังคมไทย ซึ่งเป็นที่น่ากังวลว่าสังคมได้ถูกชักจูงไปพึ่งในสิ่งที่ไม่ควรพึ่ง และไปปรับในสิ่งที่ไม่ควรปรับ อีกทั้งปัญหาความขัดแย้งภายในประเทศที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก็ดูเหมือนจะขาดซึ่งกลไกที่จะมาทำหน้าที่แก้ไขความขัดแย้งดังกล่าว **ปัจจัยภายนอก**ก็เป็นข้อกังวลที่เราจะต้องตระหนักถึงผลดีและไม่ดีที่จะมากระทบจากภายนอกประเทศ โดยต้องพยายามปรับตัวเอง ดูแลตัวเองในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกให้ได้มากที่สุด และสุดท้าย **เรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**ที่กำลังเสื่อมโทรม ก็เป็นสิ่งที่เราต้องเร่งให้ความสำคัญ

แลหน้า

สำหรับมุมมองของการแลหน้าไปอีกยี่สิบปีของเศรษฐกิจสังคมไทยนั้น สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ 2 ประเด็น คือ **หนึ่ง** ในอนาคตข้างหน้า สิ่งที่สังคมอยากได้ก็คือการเพิ่มมิติเชิงคุณภาพ แทนมิติเชิงปริมาณ เป็นสังคมที่อำนาจความรู้เข้ามาทดแทนอำนาจเงินและอำนาจการเมือง และ **สอง** เพื่อแก้ไขในเรื่องของการต่อพัฒนาทางจิตใจ เราต้องมุ่งพัฒนาประเทศในลักษณะความรู้คู่คุณธรรม

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะสำหรับวิธีการในการพัฒนาประเทศต่อไปว่าจะต้องเป็นไปในรูปแบบของสหวิทยาการ หรือแบบองค์รวม และต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ๆ จำนวนมากที่ถูกคิดค้นขึ้นมาตลอดเวลา เพราะนวัตกรรมที่จะนำมาใช้ จะต้องมีการปรับเปลี่ยนให้ทันให้สอดคล้องกับพื้นฐานและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาด้วยเช่นกัน ซึ่งในการนำนวัตกรรมมาใช้นั้นมีข้อควรพึงระวังอยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ

หนึ่ง การใช้นวัตกรรมเป็นการทั่วไป ถึงจะคิดถูก แต่ที่ใช้เป็นการทั่วไป ต่างสถานการณ์ ต่างพื้นฐานกัน ก็จะไม่สัมฤทธิ์ผลทุกแห่งหรือว่าทุกคณะบุคคล

สอง การต่อยอดองค์ความรู้ในนวัตกรรมโดยที่ไม่คำนึงว่าสถานการณ์ยังเหมือนเดิมหรือไม่ คือคิดว่า เมื่อสิ่งนั้นดีและเคยได้ผลมาแล้ว ก็ต้องต่อยอดไปเรื่อยๆ อันนี้ไม่ถูกต้อง เพราะสิ่งใดที่ได้ผลมาครั้งหนึ่งแล้ว ก็ไม่ใช่ว่าจะได้ผลในครั้งต่อไป เพราะสถานการณ์ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นการใช้ทั่วไปก็ดี หรือการให้ต่อยอดก็ดีนั้นมีปัญหา

และ สาม ซึ่งมีปัญหามากที่สุด ก็คือ การขยายผล เราต้องระมัดระวังเรื่องการขยายผล เพราะว่าความสำเร็จในบางเรื่องมันเป็นความสำเร็จเฉพาะ และมีข้อจำกัดในเรื่องของการขยายผล
